

ДИДАКТИЧНІ УМОВИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ НАВЧАННЯ

Проаналізовано сутність і роль індивідуалізації навчання студентів вищої школи у контексті реалізації гуманістичної парадигми системи освіти. Визначено та теоретично обґрунтовано на основі вивчення та аналізу психолого-педагогічної літератури шляхи формування оптимальної моделі взаємодії викладача зі студентами. Запропоновано комплекс дидактичних умов диференціації навчання фахових дисциплін, основною функцією яких є оптимальне забезпечення організаційно-педагогічного супроводу процесу навчання.

Ключові слова: індивідуалізація навчання, диференціація навчання, педагогічні умови, дидактичні умови, дидактична взаємодія, контроль, самоконтроль, рефлексія

Постановка проблеми

Сучасні реалії, пов'язані з інтеграцією України до світового освітнього простору, поставили на перший план проблему гуманістичної спрямованості освіти відповідно до міжнародних стандартів. У контексті реалізації гуманістичної парадигми системи освіти запровадження положень диференціації навчання набуває особливої актуальності, об'єктивно обумовленою існуючим протиріччям між домінантним прагненням студентів мати власну траєкторію навчання та недостатньою варіативністю змісту, форм, методів і засобів організації навчального процесу у вищій школі.

Аналіз останніх джерел і публікацій

У сучасній психолого-педагогічній літературі знаходимо інтегральне визначення поняття «індивідуалізації навчання» як системи взаємодії між учасниками навчального процесу, коли найповніше використовуються індивідуальні особливості кожного, визначаються перспективи подальшого розумового розвитку й гармонійного вдосконалення особистості, здійснюються пошуки засобів, що сприяли б формуванню індивідуального стилю діяльності майбутнього фахівця [2, с. 94]. Індивідуалізація навчання тісно пов'язана з диференціацією, що є початковою фазою цього процесу. На наше переконання, з іншого боку, індивідуалізацію навчання можна розглядати як провідний засіб його диференціації. Особистісно-орієнтований підхід до навчання забезпечує розуміння сутності диференціації навчання в різних її виявах, а особистісно-орієнтоване навчання, за визначенням, є навчанням диференційованим [10, с. 110-111]. У своїх дослідженнях такі науковці, як Н. Бібік [4], І. Лернер [6], І. Махмутов [9], Р. Піонова [12], О. Савченко [4], В. Сапогов [13], Н. Тализіна [14], І. Унт [15] визначають спрямованість диференціації навчання на всебічний розвиток особистості шляхом урахування в ході проектування та реалізації навчального процесу індивідуально-психологічних особливостей студентів, рівня їх навчальних досягнень, мотиваційної орієнтації, надаючи можливість одним студентам успішно виконувати навчальну програму, а іншим – розвивати свої індивідуальні можливості.

Оскільки суттєвою ознакою диференціації навчання є суб'єкт-суб'єктне гуманне співробітництво всіх учасників навчально-виховного процесу, а «метою професійної діяльності педагога є створення умов для всебічного гармонійного розвитку особистості студента, його самореалізації» [3, с. 169], мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні на основі вивчення та аналізу психолого-педагогічної літератури шляхів формування оптимальної моделі взаємодії викладача зі студентами.

Базисним підґрунтям успішності реалізації механізмів диференціації навчання є педагогічно обґрунтоване виявлення дидактичних умов, що створюються в навчальному процесі на основі обов'язкової взаємодії та співпраці викладача й студентів.

Створення педагогічних умов в організації навчально-виховного процесу передбачає технічну та науково-методичну оснащеність навчального процесу; цілеспрямованість, яка відображає систему зовнішніх орієнтирів і норм, які задають суб'єктам педагогічної взаємодії освітні цілі; готовність педагога до реалізації складних педагогічних завдань, прийняття науково обґрунтованих рішень на основі сучасних педагогічних концепцій, дидактичних закономірностей і принципів; спрямованість на особистість студента з урахуванням його мотиваційної позиції, індивідуально-психологічних особливостей, здатності до самоактуалізації та рефлексії [7].

Як різновид педагогічних умов вирізняємо дидактичні умови, основною функцією яких є оптимальне забезпечення організаційно-педагогічного супроводу процесу навчання. Поняття «дидактичні умови» включає в себе елементи складових процесу навчання: мету, зміст, форми, методи, засоби, їх відбір, конструювання та застосування задля надання можливості студентам плідно навчатися, а викладачеві ефективно керувати навчальним процесом.

Оптимальна організація навчального процесу передбачає обґрунтоване визначення дидактичних умов як комплексної сукупності потенційно містких дидактичних ресурсів і вихідних положень, створення й реалізація яких буде сприяти вдосконаленню процесу навчання з урахуванням постійно змінюваних вимог до якості отриманих знань, умінь, навичок, що в своїй структурно-функціональній єдності забезпечують формування необхідних компетенцій і компетентностей [8, с. 13-14]. Структура дидактичних умов має бути динамічною, гнучкою, об'єктивно обґрунтованою, урахувати зміни в освітньому та соціальному середовищі.

Під дидактичними умовами диференціації навчання фахових дисциплін майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах розуміємо узагальнено-концентроване визначення необхідних і достатніх дидактичних процесів, які у своїй функціональній сукупності забезпечуватимуть високий рівень фахової підготовки майбутніх спеціалістів:

— формування мотиваційно-стимулювальної основи для засвоєння потенційно максимально можливого обсягу професійно значущого навчального матеріалу;

— проектування й реалізація дидактичної взаємодії в системі «викладач-студент» з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей суб'єктів навчального процесу, організованого на диференційній основі;

— імплементація ієрархічно впорядкованої блоково-структурної організації змісту навчання фахових дисциплін на диференційній основі;

— інтенсифікація рефлексивно-аналітичної діяльності студентів з урахуванням фахової специфіки.

Створення першої дидактичної умови - формування мотиваційно-стимулювальної основи для засвоєння потенційно максимально можливого обсягу професійно значущого навчального матеріалу – зумовлюється залежністю ефективності навчального процесу від усвідомленого бажання суб'єкта освіти засвоювати професійно значущий навчальний матеріал, його прагнення до самоосвіти й самоактуалізації на засадах стійкої мотивації до визначеного різновиду навчальної діяльності. Аналіз даних діагностики стосовно домінуючих мотиваційних орієнтацій студентів щодо навчання дає змогу визначити оптимальні стратегії роботи зі студентами з різними переважальними типами мотиваційних орієнтацій, а також форми надання їм необхідної допомоги.

Ефективність формування мотиваційно-стимулювальної основи визначається рівнем взаємодії цього процесу з іншими запропонованими дидактичними умовами.

Друга дидактична умова – це проектування й реалізація дидактичної взаємодії в системі «викладач-студент» з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей суб'єктів навчального процесу, організованого на диференційній основі. Створення цієї умови передбачає організацію комфортного навчального середовища, яке надасть змогу забезпечити формування мотиваційно-стимулювальної основи та гарантувати реалізацію цілей навчання. Взаємодію викладача та студентів розуміємо як зумисні контакти, метою яких є зміни у поведінці, діяльності й мотивації студентів [11]. Важливим способом взаємодії викладача зі студентами є проведення консультацій, що ґрунтується на визначенні труднощів і утруднень у засвоєнні й усвідомленні навчального матеріалу, які виникають у групи студентів у цілому та в окремих студентів зокрема. Дидактичні впливи в ході надання допомоги суб'єктам навчального процесу стосовно їх освітніх проблем виявляються одночасно у позитивній динаміці навчальних досягнень та формуванні продуктивних мотивацій до навчання.

Дидактичні умови диференціації навчання мають охоплювати у концентрованому вигляді та спрямовувати всі спроектовані дидактичні впливи задля реалізації провідної ідеї, передбаченої створенням третьої дидактичної умови з визначеної сукупності – імплементації ієрархічно впорядкованої блоково-структурної організації змісту навчання фахових дисциплін на диференційній основі.

Перевагами імплементації ієрархічно впорядкованої блоково-структурної організації змісту навчання фахових дисциплін на диференційній основі вважаємо:

— розподіл навчального матеріалу на логічно завершені блоки за схемою «від загального змісту навчання до конкретизованої теми» дає змогу суб'єктам навчання проаналізувати його зміст та усвідомити кінцеву мету;

— диференціація змістового навантаження в межах конкретизованої теми сприяє поетапному переходу студентів на вищий рівень навченості;

Подання професійно значущого навчального матеріалу спрямовується на усвідомлення студентами змісту навчання фахової дисципліни з подальшим структуруванням кожної конкретизованої теми на завдання, спрямовані на поетапний перехід суб'єктів навчального процесу на творчий рівень навченості та засвоєння потенційно максимально можливого обсягу професійно значущого навчального матеріалу.

Диференційований підхід до структурування завдань, спрямований на поетапний перехід з більш низького рівня знань на більш високий, де на кожному з етапів база знань поповнюється до рівня, необхідного для переходу на наступний етап, зводить до мінімуму можливість дискретності у викладанні та засвоєнні матеріалу, що вивчається. Упевненість студентів у глибині та якості отриманої бази знань, у власній можливості подальшого продуктивного опанування необхідними фаховими компетентностями стимулює та стабілізує формування позитивної мотивації до навчання.

Першим кроком до інтенсифікації рефлексивно-аналітичної діяльності студентів з урахуванням фахової специфіки (четверта дидактична умова) вважаємо організацію чіткого контролю досягнень студентів. Контроль є одним з основних компонентів процесу навчання, оскільки надає змогу не лише з'ясувати реальний рівень підготовки майбутніх фахівців та можливість оцінити динаміку засвоєння навчального матеріалу, але й регулює зворотний зв'язок між студентом і викладачем. Результати опитування студентів та аналіз наукової літератури дозволяють зробити висновок: чим тісніше поєднані навчання та контроль, тим ефективніше буде відбуватися перехід студентів з рівня на рівень навченості. Інтенсифікація рефлексивно-аналітичної діяльності студентів з урахуванням фахової специфіки ґрунтується на доцільному застосуванні методів контролю, спрямованих як на оцінку фактичних досягнень студентів у навчально-пізнавальній діяльності, так і на формування у них навичок самооцінки й самоконтролю, здатності до саморегуляції та рефлексії [1], [5].

Контроль досягнень студентів виконує не лише функцію оцінки їх знань, умінь і навичок, а перш за все, слугує викладачеві інструментом, за допомогою якого він отримує змогу коригувати процес роботи зі студентами в ході навчального процесу, сприяти формуванню в суб'єктів процесу навчання навичок самоконтролю та самооцінки.

Висновки. Диференціація навчання є складним структурним процесом і вважається засобом досягнення індивідуалізації в освітньому середовищі, що визначається з позиції орієнтації на гуманістичні особистісно-значеннєві цілі; соціально-педагогічну ідею свободи особистості студента та його права на вибір своєї індивідуальної траєкторії навчання; ураховує індивідуально-психологічні особливості, нахили, здібності та інтереси студента з метою ефективного розвитку його особистості.

Базисним підґрунтям успішності реалізації механізмів диференціації навчання є педагогічно обґрунтоване виявлення дидактичних умов, що створюються в навчальному процесі на основі обов'язкової взаємодії та співпраці викладача й студентів.

Література

1. Беляєва О. М. Удосконалення педагогічного контролю як фактор підвищення якості вищої освіти / О. М. Беляєва // Сучасні підходи до навчання іноземної мови: шляхи інтеграції школи та ВНЗ : матеріали V Міжнар. конф, 17 квіт. 2015 р. / МОН України, ХНУ імені В. Н. Каразіна, КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти». – Харків : Вид-во ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015 р. – С. 15–16.

2. Володько В. М. Індивідуалізація навчання студентів / В. М. Володько, М. М. Солдатенко // Педагогіка і психологія. – 1994. – № 3. – С. 91–99.

3. Ефендієва С. Формування готовності викладача до інноваційної діяльності в практиці викладання іноземної мови у ВДНЗУ «УМСА» / С. Ефендієва // Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики : науковий журнал. – 2017. – Вип. 1 (14). – С. 169–173.

4. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: [бібліотека з освітньої політики / під заг. ред О. В. Овчарук]. – К. : «КІС», 2004. – 112 с.

5. Король Т. Г. Англомовна компетентність у читанні фінансової фахової літератури як об'єкт тестового контролю / Т. Г. Король // Наука і освіта. – 2015. – № 6. – С. 48–54.

6. Лернер И. Я. Развитие мышления учащихся в процессе обучения истории : Пособие для учителей / Исаак Яковлевич Лернер. – М. : Просвещение, 1982. – 191 с.

7. Литвин А. В. Методологічні засади поняття «педагогічні умови» : на допомогу здобувачам наук. ступеня / Андрій Вікторович Литвин.. – Львів : Сполом, 2014. – 76 с.

8. Малихін О. В. Методологічні основи визначення дидактичних умов у дослідженнях з теорії навчання (у вищій школі) / О. В. Малихін // Наківні праці: Науково-методичний журнал. – Миколаїв: в-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – Вип. 203. Т. 215. – Педагогіка– С. 11 – 14.

9. Махмутов М. И. Современный урок : Вопросы теории / Мирза Исмаилович Махмутов. – М. : Педагогика, 1981. – 191 с.

10. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования : учеб. пособие [для студ. пед. вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров] / Полат Е. С., Бухаркина М. Ю., Моисеева М. В., Петров А. Е. – М. : Издательский центр «Академия», 2002. – 272 с.

11. Педагогіка: педагогические теории, системы, технологии : учеб. [для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений] ; под ред. С. А. Смирнова. – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 512 с.

12. Пионова Р. С. Педагогика высшей школы : Учеб. пособие / Ревмира Сергеевна Пионова. – Мн. : Университетское, 2002. – 256 с.

13. Сапогов В. А. Диференційований підхід до студентів як засіб підвищення ефективності навчального процесу в педагогічному ВНЗ : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01. «Історія і теорія навчання» / В. А. Сапогов. – Київ, 1994. – 22 с.

14. Талызина Н. Ф. Формирование познавательной деятельности младших школьников / Нина Федоровна Талызина. – М. : Просвещение, 1988. – 175 с.

15. Унт И. Э. Индивидуализация и дифференциация обучения / Инге Эриховна Унт. – М. : Педагогика, 1990. – 188 [3] с.

DIDACTIC STRATEGIES FOR DIFFERENTIATED TEACHING

Keywords: *individualized teaching, differentiated teaching, pedagogical strategies, didactic strategies, didactic interaction, control, self-control, reflection.*

SUMMARY

The paper presents the analysis of the objectives and role of the individualized teaching of students at HEI in the context of the implementation of humanistic paradigm of the educational system. The ways of formation of the optimal model of the teacher-student interaction have been defined and theoretically grounded on the basis of the study and analysis of psychological-pedagogical literature. The complex of didactic strategies for differentiated teaching of some major subjects, aimed at optimal provision of organizational and pedagogical support during the learning process has been suggested. The importance of the formation of motivational and stimulating basis for the acquisition of potentially maximum possible amount of professionally meaningful educational material in the process of the implementation of the differentiated didactic teacher-student interaction, considering the individual-psychological features of the subjects of the learning process, was established. The paper considers the advantages of implementation of hierarchically ordered differentiated block-structural organization of the syllabus of the major subjects, aimed at differentiated approach to structuring of instructions for the gradual transition from the lower level of knowledge to the higher one, where the knowledge base is gradually growing to the level required for the transition to the next stage, which minimizes the possibility of discreteness in teaching and acquisition of the study material. The paper emphasizes the appropriate use of control methods aimed at both the assessment of the actual academic success of the students in teaching and learning activities, and forming the skills of self-evaluation and self-control, the ability to self-regulation and reflection.